

Teixim llaços des del sud del sud

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

Et proposem un recorregut pels secrets que et revela la comarca i que molt sovint t'han passat despercebuts. Et parlen els noms de lloc i els cognoms; et parla la història, et parlen les plantes i els pardals, els menjars i la terra; et parlen les tradicions; et parla Oriola i el riu.

Vols que et mostrem els llaços que compartixes amb la resta del territori valencià?

el Baix Segura
la Vega Baja

Organització: Acadèmia Valenciana de la Llengua
Coordinació: El Tempir
Comissaris: Vicent Beltran Calvo i Carles Segura Llopes
Supervisió: Tudi Torró i Josep Escribano
Disseny gràfic: Joan-Ives Pasqual Menages

Agraïments: Jesús Millán, Brauli Montoya, Clara Gosp, Paco Cartagena.

Agraïm també a Hèctor Càmara, Paco Cartagena, Juli Esteve, Fran Ferrer, Clara Gosp, Miquel Hurtado, Ramon Vila i José Antonio Royo la cessió d'algunes imatges.

Eres más de Orihuela que el Rabaloche

Els teus noms de lloc també parlen valencià

Cala Capitán
Playa La Caleta

Cabo Roig

mercado central
La Plaza

La Zenia

LA CAMPANETA

"Mos del Bou" →

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

Segur que t'havies adonat alguna vegada que hi ha molts topònims en la teua comarca que són valencians. Ja n'has vist un bon grapat en el mapa:

La Campaneta, Mos del Bou, El Bañet, El Cantó Forat, Lo Blanc, Punta del Margalló, Punta Prima.

I n'hi ha molts més!

És veritat que estan escrits en l'ortografia del castellà: *La Zenia* (la Sènia), *Torre de Emburgoñes* (Torre d'en Vergonyes), *El Bañet* (el Banyet), però és indiscutible que són valencians.

En algun cas, el pas del temps n'ha transformat l'aspecte: el més conegut és el barri del *Rabaloche* d'Oriola. Esta paraula prové de *raval Roig*, un antic barri fora de les muralles medievals d'Oriola que potser tenia les cases d'este color. També hi ha un raval Roig en la ciutat d'Alacant.

Topònim:
nom de lloc

Ara ve la pregunta: per què en la teua comarca hi ha tants topònims en valencià?

VEREDA
el
Praet

2

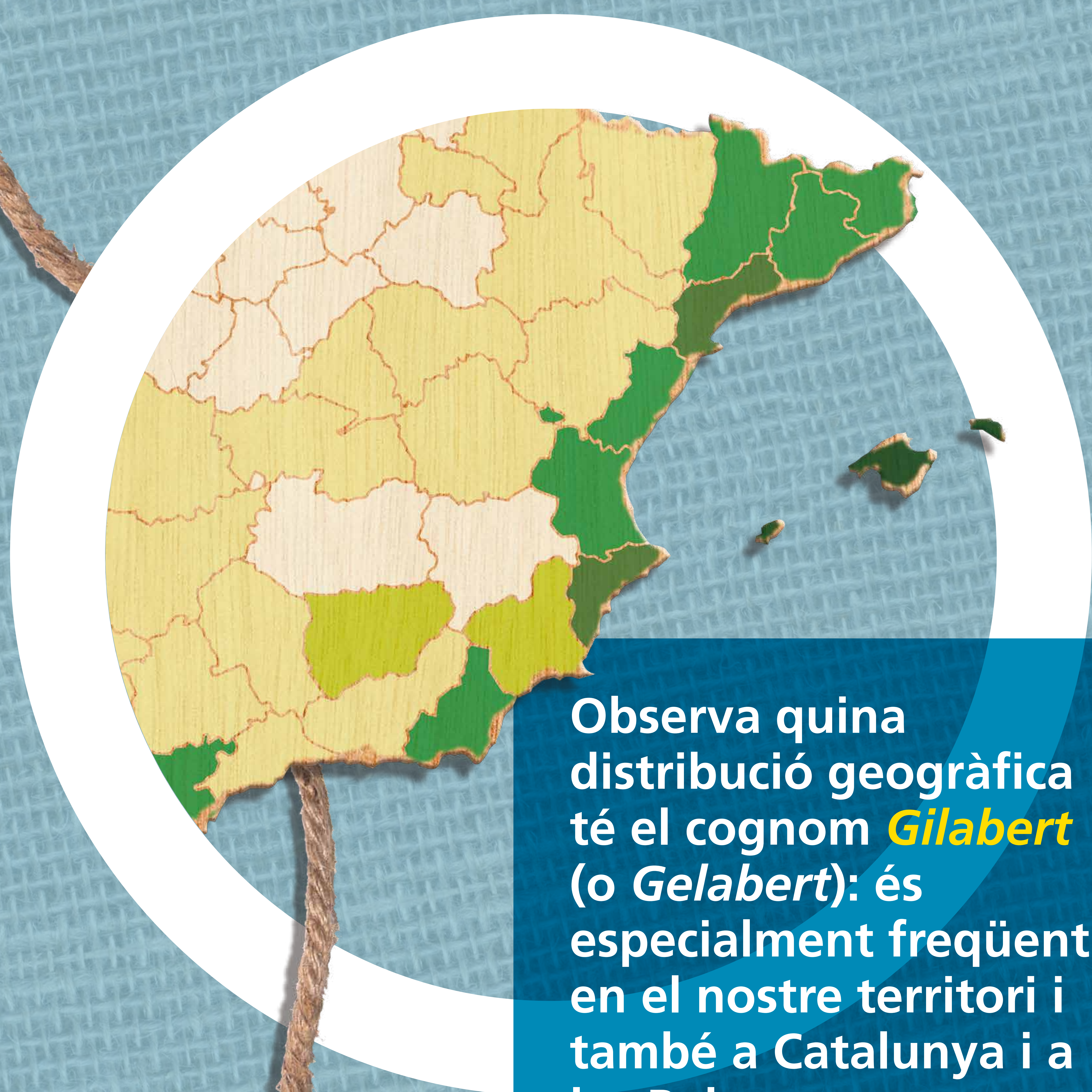
Miguel Hernández Gilabert i Josefina Manresa Marhuenda

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

Els cognoms d'un poble ensenyen història

Observa quina
distribució geogràfica
té el cognom **Gilabert**
(o *Gelabert*): és
especialment freqüent
en el nostre territori i
també a Catalunya i a
les Balears.

(Com més fosc més presència)
Font: INE (Elaboració pròpia)

Els cognoms contenen amb molta fidelitat la història compartida d'un poble perquè reflecteixen els orígens dels individus. Participen així en la creació de la pròpia identitat. És molt enriquidor que investigues sobre els cognoms dels teus paisans. Mirem-ne alguns ara.

Per una banda, *Romero*, *Hernández* o *Murcia* no poden amagar el seu origen castellà per la forma o per l'origen de la paraula.

Per altra banda, *Pertusa*, *Ferrández* o *Marhuenda* presenten una fonètica aragonesa (*Marhuenda*, per exemple, prové de *Maluenda*, una localitat de l'Aragó).

Però, com has vist, n'hi ha molts, i molt variats, que són valencians i catalans. *Manresa* és una localitat catalana; *Arnau*, *Gilabert* o *Martí* són noms en valencià; *Torregrosa* significa 'torre grossa' i *Ferrer* és el que treballa el ferro (*herrero* en castellà). Alguns estan adaptats fonèticament: *Rosique*, *Reche* o *Guillén* són modificacions a partir de *Rosic*, *Reig* i *Guillem*.

BARBERÀ
BAS
BERNA

T'has preguntat
alguna vegada
per què hi ha esta
abundància de
cognoms valencians
al Baix Segura?

BERNABÉU
CASELLES
FILIU
FOLLANA
GIRONA
GRAU
GUILLÉN
GUIRAO
MACIÀ
MANRESA
MAS
MIRALLES
PALAU
PAMIES
PARDINES
PRAES
PUCHAES
PUCHE
RECHE
SEMPERE
SEVA
SOLER
TORREGROSA
VERDÚ
VILELLA

Venim del nord!

La repoblació medieval és, sobretot, d'origen català i també aragonès

I com que hagué pres i poblat tota ciutat de Múrcia de catalans i així mateix Oriola i Elx i Guardamar i Alacant i Cartagena i altres llocs, estigueu segurs que tots aquells que poblen la dita ciutat de Múrcia o els llocs esmentats són veraders catalans i parlen el més bell catalanesc del món.

(Crònica de Ramon Muntaner, cap a 1328)

Per ço los de Múrcia parlen castellà e los de Oriola valencià, los uns se nomenen castellans, los altres valencians, los uns son de la Corona real de Castella, los altres de la Corona real de Aragó.

(Arxiu d'Oriola, 1525)

En Orihuela e su tierra siempre se ha guardado la lengua catalana: porque en tiempo de la conquista se pobló la tierra más de catalanes que de otras naciones, de las cuales heredaron la lengua, corazón, manos e obras...

(Crònica de la inclita y coronada ciudad de Valencia, Marti de Viciana, 1566)

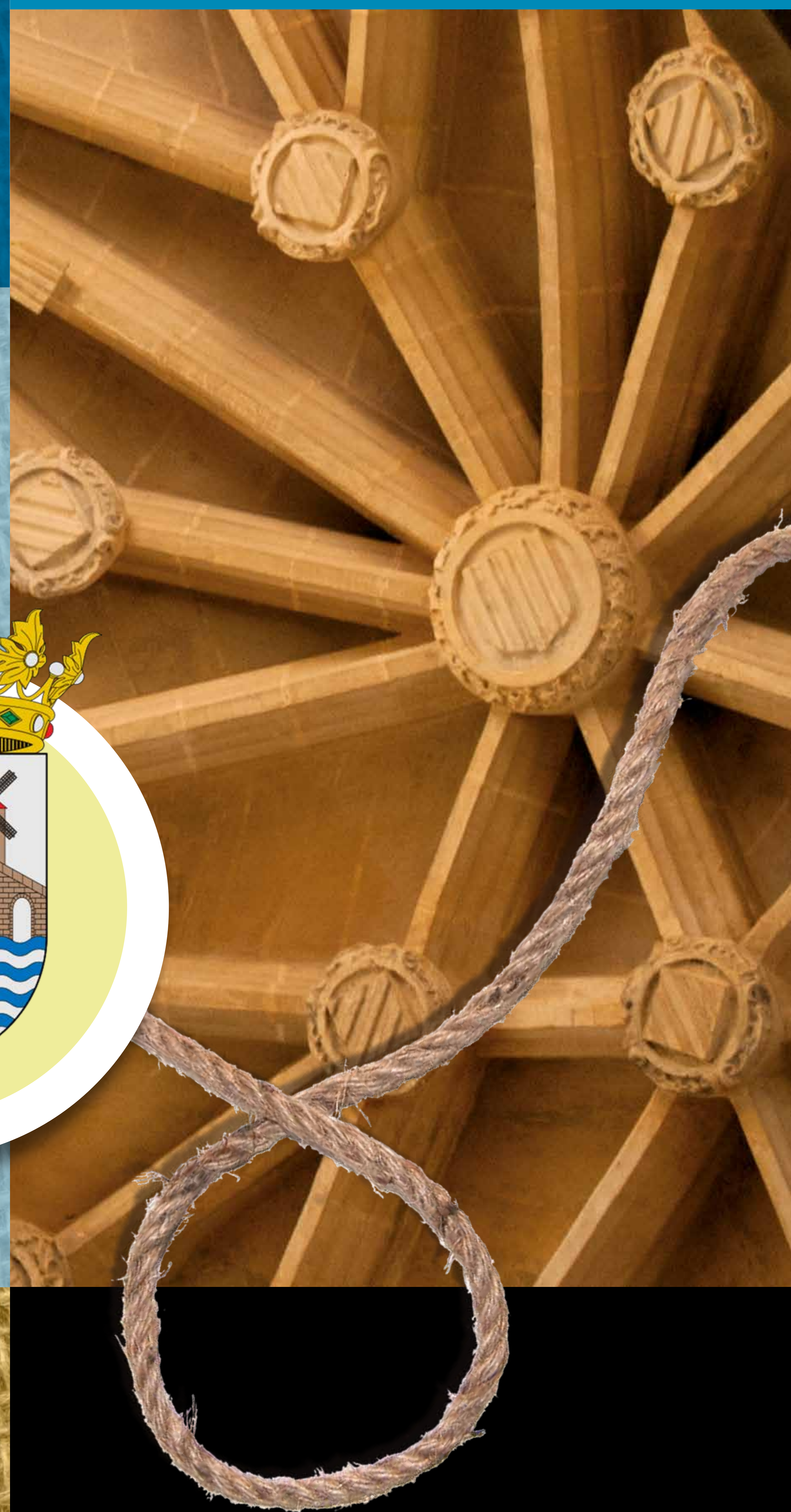
Això són moes d'ara! A Oriola sempre s'ha parlat en valencià!

(Levante, Elx, 23, 1926. En un article, el tio Pàmies, un vell llaurador que degué viure a mitjan segle XIX, responia açò quan li preguntaven per què, sent d'Oriola, sabia parlar valencià)

Després d'almenys quatre segles de govern musulmà, el rei castellà Alfons X el Savi, amb l'ajuda del seu sogre Jaume I, conquisten Oriola i la seua comarca per a la Corona de Castella a mitjan segle XIII. Però és Jaume II, rei d'Aragó, de València i comte de Barcelona, el que incorpora definitivament Oriola al Regne de València l'any 1304 com a capital d'una governació pròpia. Es convertix així en la segona ciutat més important del Regne després de la capital. El Baix Segura és, per tant, valencià des de fa més de 700 anys. Les quatre barres de molts dels escuts de la comarca així ho testimonien.

En aquell moment fundacional, els pobladors cristians que es desplacen per a repoblar la comarca parlaven aragonès, castellà, però sobretot català, ja que eren majoritàriament d'esta procedència. L'historiador Enric Guinot documenta al Baix Segura un 65% de pobladors catalans i un 35% d'aragonesos (i també navarresos i castellans). Així, el valencià es convertix en la llengua d'Oriola i la seua comarca. I s'hi manté viu segurament fins al segle XVIII, o potser més tard encara. Ara s'explica la gran quantitat de cognoms i topònims valencians que hi ha en la comarca.

Escuts a les voltes de la Seu d'Oriola

Oriola

Torrevel·la

Almoradí

Bigastre

4

Venim de ponent!

Els repoblaments posteriors provenen de comarques castellanoparlants

Cavanilles, en 1795, va representar en el seu mapa del Regne de València els nous pobles fundats pel cardenal Belluga feia pocs anys: Los Dolores, San Fulgencio i San Felipe Neri.

Si el valencià és la llengua que arrela en la comarca amb la repoblació medieval, com és que pràcticament només s'hi sent ara el castellà? El procés de canvi de llengua que es produïx al Baix Segura comença en el segle XVII, i és progressiu i lent. La raó més important d'este canvi és la despoblació que s'hi registra en diversos moments i que es compensa amb nous repoblaments.

En primer lloc, destaca un fet històric de gran magnitud ocorregut l'any 1609: l'expulsió dels moriscos que vivien en la comarca, cosa que implica un impacte demogràfic i econòmic molt negatiu. Grans epidèmies de pesta colpegen el Baix Segura durant el segle XVII alhora que es produïxen cíclicament moviments migratoris de persones provinents de Castella en busca de millors condicions de vida. S'hi pot afegir la decisió del cardenal Belluga de dessecar una zona humida i insalubre per a fundar-hi nous pobles. Tot açò implica la vinguda de moltes famílies que s'hi instal·len i que, majoritàriament, són d'origen murcià i també manxec.

Oriola: capital històrica del sud valencià

Una ciutat clau per al futur de la societat valenciana

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

Oriola fou la ciutat més important del Regne després de València. Pegar una volta pels seus carrers i places i observar els edificis notables que l'omplien n'és una prova indiscutible. El campanar gòtic de l'església de les Santes Justa i Rufina, germà meridional del Micalet i únic en el seu gènere; el fantàstic Col·legi de Sant Doméneq, que acollí ni més ni menys que una universitat pròpia fundada en el segle XVI; una catedral que ho és també des del segle XVI, entre molts altres monuments. I no cal dir que és el centre d'una horta magnífica d'origen musulmà i molt fèrtil, regada pel riu Segura. Tot plegat és per a presumir-ne amb orgull. I per a participar en la recuperació d'este patrimoni esplendorós.

La ciutat també compta amb símbols ben representatius i que la lliguen inseparablement amb la història del poble valencià: la Senyera, que es baixa sense inclinar pel balcó de l'Ajuntament (com també es fa a València) i en què està representat l'escut de la Corona d'Aragó, les santes Justa i Rufina i l'Oriol, l'ocell que és l'emblema de la ciutat. Altres elements representatius són l'Armengola, protagonista femenina de la llegenda fundacional d'Oriola o la *Virgen de Monserrate*, la patrona de la ciutat, advocació que prové de la població catalana que arribà a Oriola per a poblar-la. Miguel Hernández i Gabriel Miró també formen part de la història cultural de la ciutat.

Sabies que l'oriol és
un ocell groc preciós?
En castellà en diuen
oropéndola.

Si queréis el goce de visión tan grata
Que la mente a creerlo terca se resista;
[...]
Contemplad mi pueblo,
Contemplad mi tierra.

Mi máere come alcasiles. ¿Y a ti, Roquico, te gustan los higos?

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

El castellà del Baix Segura

El parlar del Baix Segura forma part de les varietats meridionals del castellà i coincideix majoritàriament amb els parlars murcians veïns, tant en la manera de pronunciar (*mohca, bujero, asaite*) com en la forma de conjuguar els verbs, en les interjeccions, la fraseologia i les diferents parts de la gramàtica (*semos de aquí, ella lo trujo; subir a cuscaletas; ¡pijo!*). No obstant això, és un parlar sessejant (*sielo, sapato, cuatrosientos*), característica fonètica presa del valencià, i té un major nombre de valencianismes en relació a la resta de la varietat lingüística.

De l'aragonés medieval han quedat paraules com *esfara* (cast. *resbalar*) o *acachar*, i entre els majors, *ababol* (cast. *amapola*) o *morsiguillo* (cast. *murciélagu*), moltes d'elles incorporades a través del filtre del valencià.

El vocabulari és compartit sobretot amb el murcià veí, però n'hi ha també d'exclusiu:

aguacate (cast. *níspero*), *alcasil* (cast. *alcachofa*), *arrañar*, *arrempujar*, *compáere*, *esparteña*, *jetaso*, *máere*, *maganto*, *pava* (cast. *coliflor*), *regüeldo* (cast. *eructo*), *repiscar* (cast. *pellizcar*), *robiñaio*, *sagal* (i *sagalón*), *tata* (cast. *papá, padre*), *chan* (cast. *extranjero*).

Coneixes el vocabulari comarcal més característic? Eres conscient de la riquesa lingüística que teniu? Saps amb quin parlar està emparentada la base del castellà comarcal?

**arcasil
alcasil**

¡una moSca!
Se dise mohca.
Ehte habla con un
voSte que no veas!

**patatis
patatas**

¡A pijo sacao!

¡Pichín!

Estar ruiso

**cherol, bichurí
bolinche, bola**

¡Até!

¡Jeta!

¡Atí!

A cosica hecha

¡Acho!

A bonico

¡Pijo!

**tejo, teje,
conereja, conejera**

**saragustín
salagustín**

Mi hijo Roque, que a los seis años dijo *abercoque*

Els valencianismes del Baix Segura

BAJOCA llanda blea
MERLA abercoque
companaje **PORPUTA**
cagarnera escullar suro
fregasa GARROFA
angrunsaera pruna
camal **VEDRIOLA** sostre
ESPOLSAR aponarse
cósiol **ESCLAFAR** dalla
POLSAGUERA calbotaso
sucha esfarar pésoles
esclatar **LLAMPO**
terrós **CORVILLA** boria
solaje **MANIFASERO** leja

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MIAVA
LNCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

La influència del valencià que es parlà en la comarca és abundant i ha condicionat, sens dubte, el parlar comarcal actual. Recordem el sesseig a l'estil valencià (*seresa, fuersa, dose*); la forma verbal veste per 'vete'; o l'expressió *a cal vesino* o *en cal vesino*, que equival al castellà 'a casa de' / 'en casa de'. També destaquen frases fetes o refranys com ara *haser fuchina, beber al gallé, a orri, a cos-cos, a foscas; Si la Candelaria plora, el invierno está fora, y, si no plora, ni dentro ni fora*.

Els valencianismes estan presents en tots els camps semàntics, especialment en els que es vinculen al vocabulari bàsic (l'agricultura, el món natural, la casa, l'alimentació, etc.), i ben sovint s'adapten al castellà.

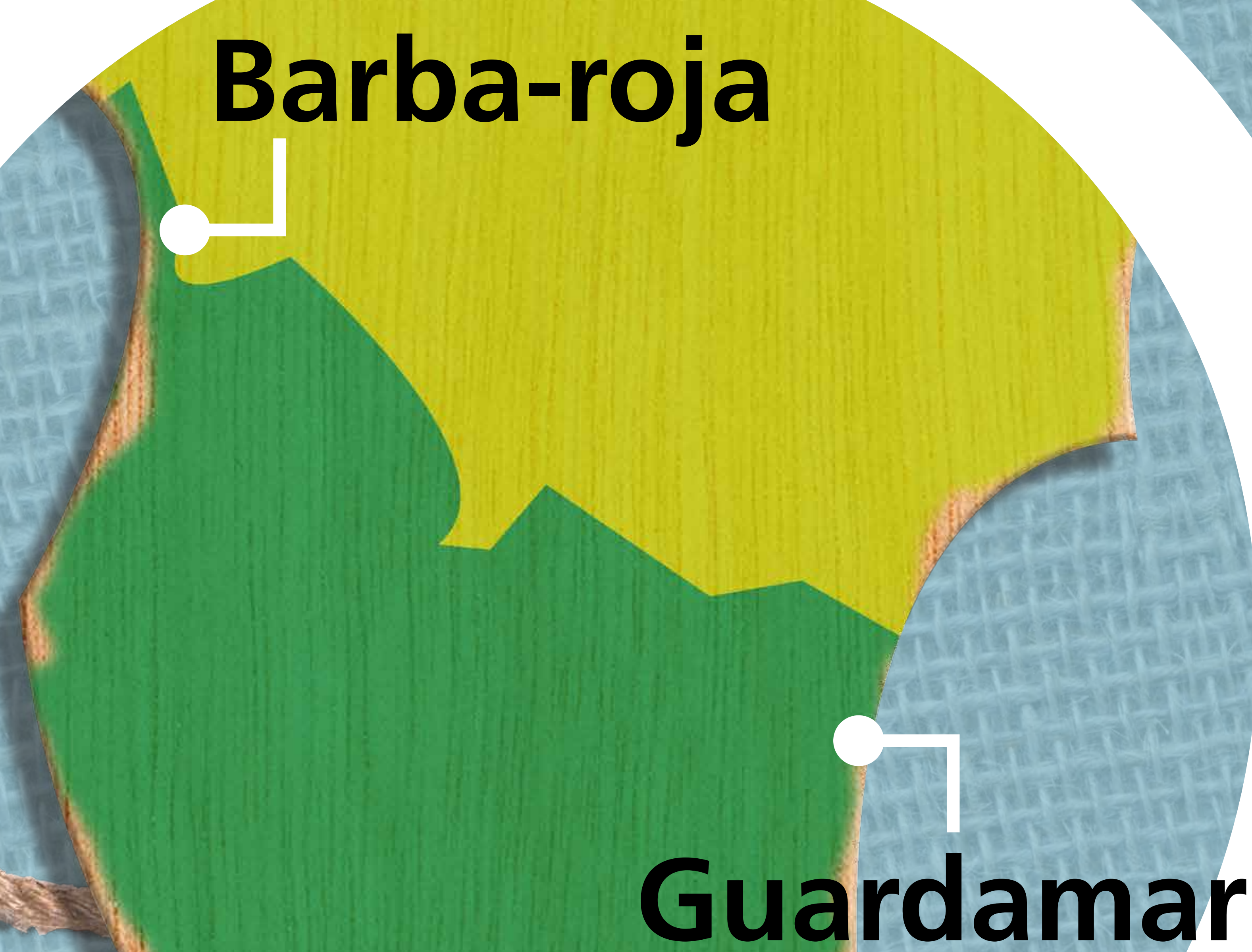
Sabies que moltes de les paraules que s'usen a diari en la comarca són d'origen valencià?

**Olivica comía,
piñónico al suelo**

Soc de Barba-roja. Sic de Guardamar

Els pobles de la comarca que parlen valencià

Barba-roja	Guardamar	castellà comarcal
nadal	nal	navidá
caria	caïra	silla
paraula	palaura	palabra
es hòmens i es dones	les hòmens i les dones	los hombres y las mujeres
som d'aquí	sem d'aquí	semos de aquí
me muic	me murc	me muero
jo vaig parlà(r)	jo parlí	yo hablé
el matí sancer	el maití entregue	la mañana entera
follí	sutja	sucha
carxofa	ancanària	alcasil (arcasil)
ortiga	marranxinxa	marranchincha
sagrantana	fardatxina	lagartija
monya	monya	moña (muñeca)
pessic	repixco	repisco

Barba-roja

Guardamar

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MI AVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

Al Baix Segura actualment només hi ha dos nuclis de població valencianoparlants: Guardamar, l'únic que no es va veure afectat per l'avanç del castellà riu avall cap a llevant, i el llogaret oriolà de Barba-roja, situat geogràficament a les Valls del Vinalopó, en el corredor natural que formen la serra de Crevillent i la de l'Algaiat.

El parlar dels dos pobles, però especialment el de Guardamar, presenta característiques pròpies dels parlars fronterers: castellanismes, sobretot procedents del murcià veí, arcaïsmes i localismes.

El valencià que es parlà en la comarca, conegut com a *antic oriolà*, degué ser molt semblant al de Guardamar en l'actualitat (i també al de Crevillent). La documentació ho demostra:

Hui, a cosa de les set hores del maití, poc més o menys

Senyor Vicent Ferrando, no veu com es ven pa en aquella esquina, casa de Mariana Ferrandes, sens ser panadera?

Què fan aquí? No saben que es ma faena i este forment i civada és meu?

I envií a dir... Ahir pastí per a donar recapte a mos parroquians

(Brauli Montoya, 2018: "Aproximació a la cronologia de la substitució lingüística a Oriola durant el segle XVII", eHumanista/IVITRA 14, pp. 526-543)

Sabies que dins de la comarca hi ha dos pobles que parlen valencià?

¿Embosao? Atascado es más fino

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MI AVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

el tempir

Els prejuís lingüístics

espiga de dacsa

panotxa de
blat de moro

panotxa de panís

PANOCHA
DE PANISO

mazorca de maíz

piña de millo

La varietat lingüística del Baix Segura és tan bona com qualsevol altra. És el fruit de les vicissituds històriques que ja coneixes: les poblacions nouvingudes van fer de la comarca la seua casa i hi han aportat les seues característiques peculiars. Usar esta varietat lingüística pròpia i rica és la teua forma de ser valencià o valenciana. I s'ha de preservar, valorar i tractar amb orgull, i fer-la compatible amb el castellà estàndard per a usos més formals.

El valencià ha sigut la llengua dels nostres avantpassats i ho és de molts dels nostres conciutadans; és una llengua que ha participat en la manera de ser de la comarca. És teua, com l'horta, el riu Segura, la serra de Callosa o una *almojábena*. I has de recordar sempre que les llengües són útils quan es parlen. Hi ha molta gent amb qui es pot parlar valencià, que agrairà que t'hi dirigisques. Tot és posar-s'hi!

Jutjar una persona o un comportament de manera precipitada i sense contrastar les idees porta a conductes intolerants. Considerar una llengua o una manera de parlar com a basta, incorrecta o inútil és un prejudí molt negatiu per a la convivència i l'autoestima.

¿Has sentit dir que la teua forma de parlar el castellà és basta o que el valencià no és útil?

¡Mansana!

Hablamos
con la ese

Tindre **prejuís lingüístics** contra algú és pensar que la seua forma de parlar és roïn, incorrecta, inútil, basta o ridícula sense cap causa raonable o per antipatia.

Nos comemos
muchas letras;
no hablamos
bien

A eixa neboa
la va coneixtre
denans

Alicante habla
más refinado;
nosotros más
basto

En Crevillente
chapurrear el
valenciano

Bon dia!

¡No nos gusta
el valenciano!

Angrunsaera

Los murcianos
nos dicen
raritos

10

Mengem, juguem i resem en valencià

L'arquitectura, els oficis i l'entorn també ens agermanen

Teixim llaços
des del sud
del sud

ACADÈ
MI AVA
L ENCI
ANA DE
L ALLE
NGUA

el tempir

L'horta del Baix Segura i la de València són molt semblants: els tarongers i les llimeres, el sistema de regadiu, amb assarbs i séquies (tot i que al Baix Segura hi ha un sistema propi de xarxa doble de reg) i un riu que les travessa (ací, el Segura; allà, el Xúquer o el Túria). Les edificacions tradicionals dels llauradors de les dos zones, i també les del delta de l'Ebre, eren les barraques. Hui en dia en la conca del Segura en queden a penes una desena, entre les quals la que millor es conserva és la de la Señora Elvirita. És molt emblemàtica la reproducció que trobem en una rotonda cèntrica de la capital comarcal, que les simbolitza totes, ubicada al costat de la creu de Santa Bàrbara. Per una altra banda, el palmerar de la ciutat veïna d'Elx recorda el d'Oriola. No oblides també el paral·lelisme que hi ha entre el campanar de l'església de les Santes Justa i Rufina i el Micalet de València i la devoció compartida amb altres pobles per la *Virgen de Montserrat*. A més, podem destacar vincles existents entre Callosa de Segura i Callosa d'en Sarrià, no només pel nom del poble, que té el mateix origen —del llatí (*villa*) *callosa*—, sinó també pel fet que els dos pobles han fet tradicionalment espartenyers, i el cànem que utilitzaven els callosins de més al nord el compraven a Callosa de Segura.

Sabies que menjar-se la mona amb ou per Pasqua, el *relleno* (o *pelotas*), l'*arroz y costra* i la passió per les bandes de música són tradicions compartides amb la resta de valencians?

la Virgen de Montserrat

La Mare de Déu de Montserrat de Picanya

el arroz y costra

La crosta: a Elx, Pego o Callosa d'en Sarrià

la huerta

L'horta de València i de la Ribera

la esparteña

Callosa d'en Sarrià, un altre poble espartenyer

el palmeral

A poca distància tenim el famós palmerar d'Elx

Ser de la Vega Baja és la teua forma de ser valencià i valenciana

Teixim llaços des del sud del sud

ACADÈMIA VALÈNCIANA DE LA LLINGÜA

el tempir

Tenim dos llengües: el valencià unix i suma

Seguint la cordeta de cànem que recorre esta exposició, has comprovat que la teua comarca té molts elements comuns amb la resta dels valencians i les valencianes. Fins i tot la llengua i les tradicions hi estan més prop del que potser pensaves: els topònims i els cognoms, els menjars, l'arquitectura i els costums.

La història ens ensenya a ser tolerants i oberts amb la diferència, perquè ens la fa comprendre.

És cert que la majoria de la gent del Baix Segura no té moltes ocasions de familiaritzar-se amb el valencià (només els veïns de Guardamar i Barba-roja, ho recordes?), encara que durant segles ha sigut la llengua de relació entre els habitants de la comarca.

La Constitució espanyola (article 3.3) diu que la riquesa de les llengües d'Espanya és un patrimoni cultural que ha de ser especialment respectat i protegit.

Nosaltres en tenim dos, i això ens enriqueix com a poble. L'accés al valencià ens permet teixir llaços més forts entre nosaltres i ens obri moltes portes: a una literatura potent, una música fascinant, programes de televisió de qualitat, obres de teatre atractives i articles interessants. També ofereix l'oportunitat de participar d'una de les deu llengües més actives en el món en internet. Segur que no ho sabies! I, a més, un idioma que s'estudia en més de 160 universitats de 28 països.

No tingues por ni vergonya!

Llança't a parlar-lo. Al principi, és normal sentir inseguretat.

La intenció és el que compta.

